

ÉLETRAJZOK KORA

HA A MAI KÖNYVTERMELÉST vizsgáljuk, Európa könyv-újdonosságait szemügyre vesszük, szinte elkápráztat a történelmi életrajzoknak felburjánzó sokasága és első pillanatra valóban rendszertelen sokfélesége. Egyes kétségtelenül nagy és kiváló művészek nyomdokaiba lépve másod-, harmad- és tucatrendű írómesteremberek ontják a történelminek nevezett biográfiák sorozatát. Ez irányzat mögött szinte elenyészik minden más irodalmi téma, egyre-másra ásnak elő újabbnál újabb szerzők alig ismert, vagy rég elfelejtett nagyságokat az ősidőktől egészen napjainkig, vagy igyekeznek régi egyéniségeket új megvüágításban bemutatni. Az olvasóközönség pedig mohón kap ez írásokon, amelyek immár hatalmas könyvtárra rúgnak, úgy, hogy áttekintésük évek szorgalmas munkáját igényelné. Divat lett ez az új műfaj és az írómesteremberek tekintélyes száma csak ennek hódol olcsó sikereket keresve. Ezen nem is volna csodálkozni való. Sokkal meglepőbb azonban, hogy egészen kiváló művészek, regényírók is egyre gyakrabban mélyülnek el történelmi tanulmányokba, amelyek egy-egy egyéniség köré csoportosulnak, témáikat egyre inkább az elmúlt korokból merítik, főhőseiket onnan választják ki, problémáikra rajtuk keresztül igyekeznek választ találni. Pedig ők, nem valószínű, hogy egyszerűen csak a divatot hajszolnák.

Az érdeklődés ma egyetemlegesen két irány felé mutat. Író és olvasó egyre közelebb hajol az ember, az egyéniség felé, igyekezik azt minél őszintébben és leplezetlenebbül megközelíteni, de nem a zolai materializmuson keresztül, amire már senki sem gondol. Az ember, mint lélek, áll a figyelő szem előtt. De ebből a lélekből is elsősorban az ösztön és az akarat kelti fel az érdeklődést, a gondolat hátrányára. Hiszen a gondolat, éppúgy, mint jórészben az akarat is, az ösztön tudattalan, misztikus mélyeiből táplálkozik, onnan nyer gátlást vagy lendületet. Ezt vallja túlnyomó részében a mai irodalmi lélekkutatás és embemelés és bár olykor tudományos felkészültséggel mélyül el tárgyában, ez az emberszemléleti tudomány is föltétlenül misztikus, irracionális, ködös és sejtelmes, különösen szembeállítva a múlt század vég materializmusával. Megint az ember, az egyéniség a legnagyobb kérdőjel, a legnyugtalanítóbb probléma az író számára. Ember, aki beleágyazódik a maga korába, nem azért, hogy feloldódjék benne és a történelem zajgásában elmosódjanak körvonalai: hanem éppen ellenkezőleg, hogy még szemléltetőbben tűnjenek elő legegységesebb lelki

sajátságai az események háttéréből. Az események; a külső világ. Ettől függetlenül, ez ellen lázadva vagy ehhez alkalmazkodva, ettől elsodorva vagy ezt irányítva áll és él ez az ember, aki mindenekelőtt ember és csak azután része a környező külvilágnak. Semmi köze Taine milieu-elméletének ehhez a beállításhoz; talán inkább közelében van Carlyle világszemlélete.

És míg egyfelől az ember nyugtalanítja, foglalkoztatja a mai kor íróját, másfelől a múlt az, a történelem, elmúlt évek vagy évszázadok, amelyek érdeklődését fölkeltik. Egészen különös ez a skála, amelyet az új irodalom itt végigfut. Az ember az első pillanatban hajlandó volna azt hinni, hogy nincs benne semmi rendszer, következetesség, hanem pusztán ötletszerű kapkodás, ahogy szinte válogatás nélkül nyúlunk hozzá a görög, római történelem nagyjaihoz, a középkorhoz, közelmúlthoz sőt jelenhez, ahogy egymás mellé kerülnek a könyvkereskedések polcain Dzsingisz Khán és Nagy Károly, szentek, misztikusok és kalandorok. Spanyol fölfedezők és királyok, német reformátorok és ellenreformátorok, francia abszolút uralkodók és a júliusi forradalom hősei, mind nem kerülnek el sorsukat.

De ez a történelemszemlélet is egészen sajátos és újszerű. Még ha azokat a műveket nézzük is, amelyek tényleg komoly tanulmányok nyomán készültek és nem közönséges történelemhamisítások és a csapongó képzelet elfogult félrefogásai — ami, sajnos, legtöbb esetben a helyzet — akkor is feltűnő, hogy az író maga a múlt, más korok légköre csak másodsorban érdekli, illetőleg annyiban, amennyiben az a központi helyet elfoglaló főhős szerepének és egyéniségének kialakításához, megértéséhez szükséges. A történelem itt egyetlen ember, az ember szolgálatában áll, hogy keretet adjon életének és élete művének. Ismételni kell: nem Taine milieu-elmélete kél itt új életre, hogy külső hatásokkal és a környezettel magyarázza meg az egyén kiformalódását. Ellenkezőleg: e környezet mellett, vagy leggyakrabban ellenében ott áll ez a misztikus valami, az egyéniség, amely önkörébe zárt és hallatlan erőfeszítésekkel igyekszik a külvilággal megalkudni vagy fölötte uralkodni.

Ez jellemzi tehát az új irodalom irányvonalát: a közeli, nagy érdeklődés az egyén, az ember iránt, a léleknek és a lélek ösztönéletének, tudatalattiságának vizsgálata, amely minden úgynevezett tudományossága és pszichoanalitikai módszeressége mellett is misztikus, irracionális szemlélet. Másfelől pedig az elkanyarodás a jelen kortól — de nem a jelen problémáktól — a múlt felé, abból a célból, illetőleg abban a reményben, hogy távoli környezetbe helyezve talán zavartalanabb lesz a lélek vizsgálata, hogy a történelmi távlatban tárgyilagosabban lehet nézni az embert is, akit a jelen és a nagyon is közeli szenvedélyek gőze olyannyira elhomályosít. Történelemszemlélet tehát, amely nem önmagáért való és amely úgy nyúl vissza a múltba, hogy közben két lábával a jelen talajára támaszkodik.

VAN-E MÉLYEBB LELKI OKA ÉS INDÍTÉKA ennek az újonnan feléledt érdeklődésnek az ember iránt egyfelől, és a múlt iránt másfelől, és ha van, akkor mi az? erre a kérdésre a válasz első pillanatban

könnyen adódnék. Hiszen az kétségtelen, hogy az embernek, az egyéniségnek felfedezése végig az egész világtörténelem és világirodalom folyamán az individualista korok kiváltsága. Amikor a szemlélet visszakanyarodik az emberhez, ehhez a szuverén lényhez, aki nem porszem a világmindenség szédítő távlataiban, nem tagja valamely, ilyen vagy olyan emberi közösségnek és nem önmagát feláldozó hőse, harcosa nagy eszméknek és ideáloknak, hanem Önmagában és önmagáért élő: akkor innen már csak egy lépés a nagy, vagy a különleges, olykor csak a különös emberek iránti érdeklődés. Akkor már maga az ember érdekli a tömeget, nem mint az uralkodó, a szent vagy a közellenség: hanem mint egyéniség.

Így volt ez, hogy ne nyúljunk nagyon messzire vissza, az olasz reneszánsz idejében, ahol életrajzok és önéletrajzok tömkelegé jelent meg a könyvpiacra; ezért oly jellemző tünete ennek a kornak a ma ismét felfedezett és egyre több érdeklődéssel olvasott Vasari. Így volt ez a romanticizmus fénykorában, amikor megint az ember bontakozott ki rousseau-i természetességében. És így van ez ma is...

Azonban éppen ebben rejlik a nagy ellentmondás. Mert a tizenkilencedik század liberális-individualista világképében felnőtt ember hiába is tiltakoznék és hiába akarná szemét a tények előtt elfedni: ma mi sem áll távolabb korunktól, mint a zavartalan és magabiztos individualizmus. Ma roppant feszítő erők lüktetnek nem is egyesek, nem is egyének vagy csoportok, de egész nagy népek lelke mélyén, indulatok, amelyek viharosan sodornak újabb és újabb tömegeket el az individualista és ezáltal legtöbbször reális, sőt racionális embereszménytől a kollektív gondolat miszticizmusa felé. Ma roppant támadások döngetik az egyéniség bástyáit, ma az emberideál a tömegbeszürkült egyén, amely immáron nem önmagáért való, önmagában és önmagának élő cél, de eszköz ilyen vagy olyan eszmék érdekében. Nem tudni, ki lesz ebben a végzetes viadalban a győztes és ki az elbukó, nem is tartozik ide ennek vizsgálata. De még ha időtállóan bizonyulna is az individualista ember, még akkor sem lehet azt mondani, hogy ma, ezekben a napokban, években, az ő időszakát éljük. A harcnak, háborúnak kora ez, ahol világnézetek mérkőznek egymással és a kollektívum fojtogatja az egyént. Nem lehet itt hasonlatosságot keresni sem a reneszánszsal, sem a romanticizmussal; ha analógiát keresnénk, sokkal hányatottabb és sorsdöntőbb századok felé kellene fordulnunk.

És mégis itt a közös vonás, a felélénkülő életrajzirodalom, a felbuzgó és egészen szokatlan mérvű lelkesedés az ember, az egyén iránt. A tünetek ugyanazok, de az első pillanatban önként adódó magyarázat elhamarkodott volna. Mások itt az eredők, mint a reneszánszban, sokrétűbbek és egymásnak gyakran ellentmondók.

Mint ahogy túlságosan is kézenfekvő és épp azért kétes értékű az a felfogás, amelynek újabban egyre több hangot adnak, magyarázatot keresvén a kérdésre, miért is nyúl vissza a mai kor embere a régmúltba. Mintha nem találna elég megoldásra váró problémát, feleletet sürgető kérdést tulajdon közelében is. Leggyakrabban azt szokták mondani: kimerültek az írók és témaszegények. Ihletért fordulnak a múlthoz.

Témaszegénység, problémák elzsibbadása hanyatló korok közös vonása. Látjuk ezt a lebukó görög birodalomban éppen úgy, mint a bomladozó Rómában. Az ötlet, a szellem, a gondolat helyét a szóra-koztató és elkápráztató külsőség foglalja el, a későrómai cirkuszi játék és a modem korok látványos revűszínházai. Szellemi ernyedtség lép fel, érzéketlenség az oly közeli és olyannyira égető mai feladatok és problémák iránt, amelyeknek megoldatlansága nyomán lép fel a végleges hanyatlás. Alá is itt tartanánk, egy kimerült és erejétvesztett korban, amely elábrándozik régi emlékeken, eljátszik múlt árnyképekkel és nincs ereje, tehetsége vagy bátorsága belemerülni az egész embert sürgető és követelő hétköznapiakba?

De ismét önként adódik a kérdés: erejét vesztett és végleg kimerült-e a világ, amelynek felfrissülő mélyén oly roppant energiák sűrűsödnek, ahol eszmék és ideálok — még ha vitatjuk is helyességüket — oly lázasan fanatikus tömegeket tudnak megmozgatni és felrázni, az önfeláldozó önmegtagadásnak oly fokára emelni? Ez a kor, amely ki akar termelni magából egy merőben új szellemiséget, merev tagadásaként a múltnak, ahol világnézetek csapnak össze felfokozott energiákkal és küzdenek egymással a kialakuló jövő világméretűért: nem ellanyhult, elhalt és pusztulásra ítélt, sőt ellenkezőleg, bódult fásultságából most ébred öntudatára és alkotó, formáló erejére.

Amikor problémáktól terhes a lég, akkor nem lehet érzéketlenségről beszélni. Igaz, hogy ezek a problémák és ideálok még túlközel vannak ahhoz, hogy regényeket lehessen róluk írni. Erről ma még nem írnak az emberek, hanem annál szorgalmasabban ölnek és hálnak meg értük. És ha írnának is, nem regényt kellene költeniük, hanem lelkesítő csatadalokat. Nem fásultan megy a ma embere végig élete útján, hanem a tudatossággal, amellyel az jár, aki megsejtette, hogy létjogosultságában és létformájában támadják. Légyen individualista vagy magát az új kor prófétájának és előharcosának hirdető kollektív világszemléletű ember: mind tudják, hogy sorsukat és életüket eldöntő problémák előtt állnak. És fokozottan kell, hogy tudják ezt valódi művészek, írók, költők, alkotók is. De Ők mégsem a napi eseményeknél állnak meg, nem a hétköznapi mélyére merülnek le, hanem konok következetességgel néznek a múltba. Micrt, mi ennek az oka?

Ezeknél az embereknél, az igazi művészeknél az okot nem lehet, nem is szabad pusztán a divatban keresni. Mert hogy ezeknek a történelmi életrajzoknak ma divatja járja, abban nincs semmi kétség. A közönség szinte már ítélőkészségét és tájékozóképességét veszti a válogatás nélküli új és még újabb piacra dobott könyvek özönében, amelyeket maga is válogatás nélkül vásárol és olvas. Az író számára a sikernek majd hogy nem biztos útja egy-egy érdekesítően vagy újszerűen felépített életrajz, amely felé már előlegezett bizalommal fordul az olvasók tábora. A divat valóban megvan és okaira könnyű is rámutatni.

Letagadhatatlan, hogy a mai ember gondolkodására és egyéniség-szemléletére döntő befolyást gyakorolt Freud pszichoanalízisének egész rendszere, a tudatalattinak feltárására irányuló törekvése.

Ahogy általában a hétköznapi életben is félműveltek vagy műveletlenek lettek a freudizmusnak szóvivői, apostolai és divatcsinálói, éppen úgy az irodalomban is. Hogy az úgynevezett „freudista lélekkutató életrajz“ divatbajött, azt elsősorban is ügyes irodalmi mesterembereknek, jószimatú és azonnal alkalmazkodó divatos íróknak lehet köszönni; már amennyiben ezért köszönetét érdemelnek. Itt elsősorban is a német Emil Ludwigrá és a francia Maurois-ra kell gondolni, a toll e két nem tehetségtelen, ügyeskező, de rendkívül felületes és úgy történelmi, mint pedig lélektani szempontból lelkiismeretlen forgatóira.

A közvélemény általában őket kiáltotta ki par excellence pszichoanalitikus életrajzíróknak, pedig a komoly, tudományos lélekkutatástól éppen oly messze estek, mint a történelem alaposabb ismeretétől. Nem freudizmus, nem is történelmi arcképrajzolás ez, amit ők művelnek, hanem visszaélés az új tudománnyal, szemfényvesztés és üres külsőségek csillogtatása, igen sokszor a tények meghamisításával, elferdítésével vagy elhallgatásával; mindez pedig a közönségsiker érdekében. Céljukat abban látják — láthatóan legelső céljuk mellett, hogy ugyanis egy-egy újdonságukkal minél többet keressenek — hogy kiszolgálják azt a tömeget, amely hallott valamit lélekkutatásról és esküszik is ennek igazára anélkül, hogy annak tudományos módszereivel tisztában lenne. Szekszuálpszihológikus módszereiket úgy próbálják ki tehetetlen áldozataikon, mint Cleopatra méregpoharait rabszolgáin. Felületes olvasók felületes szórakoztatói ők, akik abban a pillanatban válnak lelkiismeretlenné és a közműveltség szempontjából veszélyessé, amint tudományos és történelmi igényeket követelnek a maguk számára. Hogy csak a legeslegújabb példát említsük, itt van Maurois nemrég megjelent kötete Voltaire-ről, aminél süányabb fércmű aligha foglalkozott még a felvilágosodás e nagy szellemével.

Mégis megvolt és megvan a szerepük ezeknek az íróknak és számtalan követőiknek. Hozzá nem értő, rajongó düettáns rétegek hangoskodása révén vált divattá a freudizmus európaszerte, hozzá nem értő, felületes és írói lelkiismeret nélküli írók munkássága váltotta át ezt a divatot irodalmi műfajjá. Vagy legalább is keltette fel az érdeklődést ez új műfaj iránt. Ludwig is, Maurois is a tömegeknek írnak és ezek a tömegek öntudatlan hordozói egy korszellemnek vagy szellemi áramlatnak. Ez írók és olvasóik nélkül nem volna ma oly általános az érdeklődés a történelmi életrajzok iránt, ezt nem tudta volna így általánossá tenni egy Huizinga, vagy hogy olvasottabbakat említsünk: egy Robert Graves vagy Heinrich Mann. De talán még Stefan Zweig vagy Hackett sem.

Mégis elhamarkodott ítélet volna azt mondani, hogy ez az új irodalmi világáramlat nem egyéb, mint felkapott műfajok hajszolása és a bennük rejlő piaci siker kiaknázása. Nem lehet hinni, hogy akár Ludwig, akár Maurois, akár a többi hasonló „lélekbúvár“ ily gyökeresen át tudta volna alakítani az irodalom érdeklődését a téma iránt. És még kevésbé valószínű, hogy tagadhatatlanul nagy írók, igazi művészek, komoly lélekkutatók is, amikor egyre inkább a történelmi életrajz felé fordulnak: voltaképpen csak mások igényeit akarják kiszol-

gálni és odaállanak Emil Ludwígék másolóinak sorába. És tagadni kell, hogy a freudizmus, amelyről sokan beszélnek, de amelyhez volta-képpen kevesen értenek, egymagában képes lett volna ilyen egyetlen, határozott irányba terelni a mai Európa irodalmi érdeklődését.

E nagy sikernek kellett, hogy valami mélyebb titka legyen: talán az, hogy a személyi kultusz, a fokozott figyelem, amellyel ma az emberi lélek felé fordul a világ: egyben megfelel egy általános lelki igénynek, és ez használja fel önmaga kifejezési eszközként a freudizmust, illetőleg a belőle Ludwígék és Maurois-k által kitermelt irodalmi műfajt. A jelen kor életrajzirodalmának fellendülését nem lehet magyarázni szokványos módon, mint individualista korok megnyilvánulását, sem mint a hanyatló szellem szegénységét témákban és problémákban. Pusztán divatáramlat sem lett volna ily mély és átütő hatású. Más oldalról kell a kérdés közelébe férközni.

AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG éppen úgy, mint maga az egész európai társadalom, ma két egymástól élesen elválasztott táborra oszlik. Európa a világháborúra következő nagy politikai, gazdasági, de mindenek előtt lelki összeroppanás nyomán féktelenül kezdte kicsni önző és kíméletlen ösztöneit; felszabadulva hosszú évek keserves katonai fegyelmetől és lelki gúzsbakötöttségéből a legvadabb, legfelelőtlenebb individualizmus formájában jelentkezett egyéni jogaiért és igényeiért az ember. Az önzésnek és élnivágásnak az a kora volt ez, amikor a szenvedélyek mögött háttérbe szorult minden nagy, egyetemes gondolat és eszmény, lett légyen a vallás, erkölcsi ízlés, kultúra vagy a haza fogalma. Mindegy, hogy mi jelképezte ezeket a szenvedélyeket, a hamarosan oly hírhedtté vált berlini éjszakai élet-e, avagy a politikai anarchia különösképpen Németországban és az olasz félszigeten.

És éppen ebben a két országban, ahol ez a gátlástalan és felelősség nélküli anarcho-individualizmus leginkább tombolt magánéletben éppen úgy, mint a közösségben: alakult ki legelőször a visszahatás. Amit az európai gondolat, Marxon felépülő, de Európától hamarosan Ázsiába omló szovjetbirodalom megvalósított vagy megvalósítani igyekezett: a kollektívum ideálja sürgetően sietett gátat emelni az individuális életek szétaprózódásának. Új szellemiség ébredt fel, amely nyílt és merev tagadása volt a reneszánsz győzelme óta szervesen európaivá lett individualista eszménynek. Az új próféták új világ hajnalhasadását hirdették, csödjét és felszámolását a reneszánsz emberideálnak és a belőle sarjadt individualizmusnak, liberalizmusnak, az e kettőből kialakult polgári életformának.

Így hasadt két táborra Európa, amely voltaképpen az ötödik és tizedik évszázad közt alakult ki, mint szellemi egység: amelyet azóta is összefogott és való egységbe kovácsolt előbb a keresztény univerzalizmus, majd a nagy sorsforduló, a reneszánsz idejétől kezdve az individualista és liberális világkép. Ma már két Európával állunk szemközt. Az egyik ez a régi világ, amelynek gyökerei a tizenhatodik század talajába fonódnak és amely önmagát és gondolatvilágát oly végzetesen azonosítja Európa fogalmával, hogy önnön bukásában az európai gondolat és fogalom végét látja. Ezek ellen tör a másik világ-

szemlélet, amely vagy tényleg tagadja Európát és az európai sorsközösséget, vagy pedig új képet kíván néki adni a kollektív eszme jegyében. Az egyik párt, az individualista, keresztény vagy esetleg nem is keresztényi demokrata és liberális réteg elszántan védi hadállásait, amelyet felfokozott és gyarapodó, egyre lendületesebb erővel támad a kollektív világ. Ez a harc a lelkekben és a lelkekért olykor tudatos és elszánt, sokféle ma is még tudatalatti és be nem vallott, vagy eltagadott. Pedig hovatovább szükséges lesz a színvallás egész Európában, mert a világnézetek ez összecsapásában megbékélés, kiegyenlítődség vagy megalkuvás aligha lehetséges. Két tábor áll ma szemben ezen a földrészen, amelynek eddig Európa volt közös és összefoglaló neve, de amelyet ma már aligha lehet könnyen egyazon nevezőn említeni. Tudatosan vagy tudat alatt mindenki odatartozik az egyik vagy a másik harci lobogó alá, úgy, hogy ha európai emberről beszélünk, előbb tisztáznunk kell, melyik európaikat is értsük alatta. Éppen úgy, mint ahogy ha európai olvasóközönségről beszélünk az európai irodalomban, tudnunk kell, melyik rétegre gondoljunk. Hogy a Freud-féle „küszöbalattiság“ kifejezést használjuk: talán tudat alatt, de minden valamennyire gondolkodó embert ma legelsősorban is ez a világnézetválasztás determinál egész egyéniségében és minden állásfoglalásában, minden igényében és minden vágyában.

Az irodalmat igénylő, olvasó és élvező közönség is egyik vagy a másik oldalhoz húz. Az individualista ember, aki még úgy érzi, hogy ő maga egy töretlen, folyamatos múlt egyenes kifejelete és Idteljesülése, aki szellemi rokonra és testvérré talál, ha visszapillant akár a múlt század gazdasági forradalmára, akár a tizennyolcadik század szociális átalakulásaira, akár a tizenhatodik század szellemi újjáébredésére: egészen másként nézi a világot, mint a kollektív eszmény hitvallója, aki megtagadja ezt a múltat, akinek ködös és misztikus teóriáitól végérvényesen messze esik az önmagáért való ember gondolata, akinek szemében az ember csak eszköz, amely ideológiák célját szolgálja egyéniségének és akaratának, testi és szellemi szabadságának teljes feláldozásával.

Az individualista ember úgy érzi, hogy önmagában, maga erejére utáltán áll szemben a lét összes problémáival és ezt a tudatot tartja szépségnek, szentnek és emberinek. A kollektív lélek tömegben érzi jól magát, kollektíve akarja és igényli a munkát éppen úgy, mint a felelősséget. Az előbbi emberszemléletében az egyéniséget keresi, az erős, önmagában élő lényt, aki elkülönül a sokaságtól, akár mert félreáll, akár mert kimagaslik belőle. Az utóbbi pedig az emberben vagy nem keresi, sőt elveti az egyéniséget és önállóságot, mert az így megzavarná a tömeg egyöntetűségét, vagy pedig csak az egészen rendkívüli erőt és nagyságot, a korlátlanul hatalmas személyt tiszteli, de nem önmagában és önmagáért, hanem mint az alkalmas eszközt a kollektívum vezetésére. Innen származik hősi kultusza, a ma oly divatos „Führerprinzip“ misztikus háttere. És mert a Vezérben teljesen megbízható és vezetésre mindenképpen alkalmas, szinte misztikus és mithikus hatalommal és képességekkel felruházott Übermenschet kíván látni: amikor egyfelől lebecsüli és lesajnálja, elitéli

az önálló egyéniséget, másfelől felmagasztalja és szinte már isteníti, eltorzítja idealizálásában. Az individualista tiszteli, szereti az embert, az egyént, érdeklődéssel fordul felé, hisz a gazdag és sokrétű egyéniségben látja az európai emberideálnak kiteljesülését. A kollektív tömeg emberszemlélete viszont kimerül a Vezér-kultuszban; ahogy mások az egyéniségben látják a terveim és tenni tudó erőt, úgy az Ő egyedüli reménysége és bizodalma a Vezér.

Az individualista világszemléletű olvasó irodalmában segítséget, vigasztalást és igazolást keres az új korszellem elleni tiltakozáshoz. Hogy ezt miképpen cselekszi, illetőleg hogy igényeit mi elégíti ki, ez egyéniségétől függ. Van azonban, amiben mind egyetértenek: mohón, szomjasan vágyódnak az eredeti, önálló és független egyéniség után. Nem héroszok, hősök érdeklik őket, hanem emberek, és történelmi kiválóságokban is éppen az embert, az egyént, az önmagában és önmagáért valót kívánják meglátni. Hogy csak egy példát említsünk, nagyon jellemző erre Fülöp-Miller könyve Rasputinról. Mint ahogy Stefan Zweignek Fouchérol írt, talán legkiválóbb könyve ugyancsak egy szövevényes, bonyolult, Önmagában és önmagáért élő, individualista, romlottan és maradéktalan egyéniség rejtett zugaiba világít bele.

Az új kor emberével szemben, akit mithikus világképe fanatizmussal és vakbuzgó hittel táplál, az individualista egyén józanabb, bölcsőbb, kiábrándultabb, olykor fanyar, önismerő gúnyra és kételkedésre hajlamos. Hiszen a szépség egyes kultúrkorszakoknak mindig legvégső, bár nem legmagasabb állomása. Kétkedve nézi ez a „régibb ember“ az új jelszavakat, a nagy túlekedést, a lelkes hitet egyes leválasztott nagy emberekben. De nem hisz, nem tud hinni nekik és bennük, mert nagyon jól tudja, mi is az a nagy ember voltaképpen, mi is az a nagyság általában. És elégedett örömmel veszi kezébe például Robert Graves könyvét Claudiusról, a nagy császárról, ahol oly kicsi, oly szánandó, oly szerencsétlen a hatalmas birodalom ura. £ Claudius-könyvnél aligha van jellemzőbb olvasmánya a mai individualista embernek.

Ez a múlt idők hitét valló polgár azonban igen gyakran fáradt is, lemondó és beletörődött. Nem érdekli már a harc, a túlekedés a jövő után, inkább lefekszik a történelem eldübörgő szekere alá és hagyná, hogy az eltiporja. Kényelmes ahhoz, hitetlen is és lendület nélküli, hogy harcot akarjon. Oly jellemző példa erre Stefan Zweig szomorú, tehetetlen, ártatlan, de oly végtelenül bábszerű és gyenge királynője. Ahogy a gyarló, könnyelmű és vakon a sötét felé tántorgó Marie Antoinette-t elsodorja a történelem szélviharja, ez maga az individualista kispolgár tragédiája, aki nem született hősi korok szereposztására. Csak fájdó beletörődéssel nézi tehát önnön tehetetlenségét, érzi a véget és fejet hajt a végzet előtt. Ezért, ebben a fogalmazásban egyik legkitűnőbb alkotása a mai életrajzirodalomnak Zweig e sokat olvasott munkája. Hozzá hasonlót kifejező erőben és szimbolizmusban keveset, de irányban annál többet lehet találni.

Ha pedig ez a polgár tényleg egészen sekélyes lelkű kispolgár, akkor a mai hősi kultusz közepett ellenvéleményét leginkább azon az igénytelen módon éli ki, ha hálósobákba leselkedik és szimatol a

hérosz papucsá után. Erre mesteri példa maga Emil Ludwig is, vagy Maurois és még igen sokan, akiknek nevét nem is érdemes feljegyezni, ízléstelen csámcsogás ez, kis, alacsony lelkek irigysége, akik minden náluknál értékesebbet önmagukhoz akarnak levonni a sárba vagy a jelentéktelenségbe. Ez egyébként nemcsak mai kortünet, alacsony lelkek mindenkori jellegzetessége.

Egészen más a harcos ellenszegülés, a dacolás a mai világgal azokban a pamfletnek is beillő művekben, amelyek szerzői rendszerint — hogy ismét Freudnál kössünk ki — Minderwertigkeitskomplexumokkal terhelt, saját tehetetlen és reménytelen dühüket öntik sorokba. És mégis, az irodalomnak ez a fajtája talán a legjellegzetesebb a mai korra. Már csak azért is, mert itt az Írók ritkán vagy sikertelenül titkolják célzatosságukat, amikor a múltból érveket akarnak felsoroztatni a jelenre. El kell olvasni Heinrich Mann könyvét IV. Henrikről, Sieburg Robespierre-életrajzát, vagy Olden markáns művét Hindenburgról, ahol elvakult dühvei szeretné lerángatni a nép bálványát az utca sarába. Ahogy Remarque írt könyvet a háborúról, úgy rajzolnak ők portrékat nagy emberekről; annyi tájékozó gyűlölettel és lelki gyengeséggel.

Hajlamainak és egyéniségének megfelelően ilyen vagy olyan könyvek ragadják meg ezt az individualista olvasót, aki legtöbbször tudat alatt, de azért megsejti, hogy vitairatot olvas saját világszemlélete támogatására. Éppen úgy, mint ahogy a kollektív ember is e célból fordul egészen más írások felé.

Ennek az új emberpéldánynak ideálja kettős. Egyik a magát hősiiesen feláldozó közkatoná, az a Horst Wessel, aki a maga jelentéktelenségéből idealizálva szimbólummá nőhetett, mert benne mutatta be egyik első áldozatát a kollektív világ az új eszmének. A férfi, aki csak a nagy célért él, annak szolgálatára rendeli egész magamagát és ha kell, hősiesen meg is hal érte. Ezt kell a kisemberben bemutatni, ha kell, túlzások vagy torzítások útján is. Ekként lesz Ulrich von Huttenből is egy ily könyvben Horst Wessel-szerű közkatoná a „germán reformáció“ szolgálatában, ekként ér el páratlan könyvsikert Horst Wessel irodalmilag értéktelen életrajza szerzője a német birodalomban.

A közkatonák milliói fölött és előtt pedig ott magaslik egekbenyúló bálványhoz hasonlatosan a kiválasztott, a vezetésre hivatott, a hérosz, a nagy ember, a csalhatatlan, a tévedhetetlen, a felülmúlhatatlan: a Vezér. Nem szégyen ő előtte a porban elterülni, hisz ez a szolgálat felmagasztosítja és egyedül teszi az életre méltóvá az embert, részesét a kollektív tömegnek. Mintha Carlyle optimista történelemszemlélete kelne itt újra életre, amikor azt vallja a hősokról és a hőskultusról írt könyvében: „Semmivel sem bizonyíthatja inkább valaki önnön kicsinységét, mintha nem hisz a Nagy Emberben.“

Itt nem is kell mitikus, történelmi távlatokba visszanyúlni. A jelenkor Vezéreinek személye körül is felburjánzott az életrajzi irodalom, hiszen a népek rajongása már őket is még életükben a mítosz magasába emeli. Hősök, vezéri mintaképek kellene mindenáron és tömegével jelennek meg például Németországban a hősi mondák, a Sagak feldolgozásai, Dietrich von Bemről, Siegfriedről és a többi

„germán hősokról“, akik e beállításban mind a nagy német eszméért küzdöttek, harcoltak és vezették seregeiket diadalra. Ilyen hős lesz Lutherból, ilyen Wallenstein, így támad új életre Nagy Károly: mindnyájan mint a germánság elhivatott Vezérei.

A Vezér kultuszától már nem esik messze, önmagától adódik a a kényúr, a diktátor kultusza. A kíméletlenül erőskezű építő, aki letöri az ellenzékot, megsemmisíti a békétlenkedőket, engedelmessé szorítja a nyáji népet. Ez a zsarnokkultusz másik jellemzője életrajzirodalmunknak. Légyen az illető kényúr spanyol abszolút monarcha, mint V. Károly, vagy a francia napkirály, vagy Cromwell, Anglia erőskezű parancsolója. Oly közel van a vezér tisztelete a kényúr előtti alázatos hódolathoz, mint maga a vezér a kényúrhoz.

De — ami talán már különösebben hangzik — a vezér gondolata, különösképpen ma, közel esik a forradalmár gondolatához is. Mert hiába elhivatott és gondviselészerű a Nagy Ember, hatalomhoz mégis csak forradalom útján jut el, hiszen élete műve, hogy puccsot szervezett a múlt ellen. Ahogy azután személyét lassan ragyogó dicsfény veszi körül, úgy aranyozódik glóriába magának a nagy forradalomnak emléke is. És ezen keresztül a forradalomé általában. (Bizonyára nem csekély gondjára a diktátoroknak.) Ezért vonzódik, bármily látszólagos is az ellentmondás, a kollektív ember a forradalmi megmozdulások emlékei felé, mert most is állandóan azt tanulja, hogy a szebb jövő, amelynek igénytelen közkatonája, forradalomnak lett szülőtte. Innen eredhet a forradalmárok életrajzainak nagy sikere, legyenek azok fegyveres felkelők, vagy a szellem lázadói. Ulrich von Hutten, Tycho de Brache, Rotterdami Erasmus: mind forradalmárok voltak és életrajzukat mohón olvassa az a kollektív ember, aki legnagyobb bűnnek ma az elégedetlenséget, a lázadozást és az önálló gondolkodást tekinti.

A forradalmár azonban társadalmon kívül álló, önmagára maradt és sokszor szinte kalandorszerű jelenség, egyéniség, aki még ha rabja is egy eszmének, mégis igen jól beleillik az olasz reneszánszba; csak akkor úgy hívták, hogy: uomo unico. Innen azután ismét csak egy lépés még a kalandor regénytípusa, az az irodalmi alak, amelyet egy forma érdeklődéssel és rajongással olvas, aki előtt újra összetalálkozik az individualista és a kollektív ember. Csak más az út, amelyen hozzá eljutottak.

A LEGKÜLÖNFÉLÉBB KALANDORREGÉNYEK megsokasodása éppen oly korszerű tünet, akárcsak a történelmi életrajzoké, és a kettő lényegében szorosan összetartozik. Itt is az egyéniség áll a mű közép-pontjában, a sokrétű, színpompás, markáns ember, aki körül a távoli, festői vagy mozgalmas háttér csak keret, hogy annál élesebben mutakozzék meg a hős arca és alakja. Főleg az ifjúság kedvenc olvasmányai ezek a kalandormesék, de hiszen a fiatalság mindig is rajongva fordult a Bórharisnyák és Winnetouk felé. Ma azonban felnőtt, sőt művelt emberek is, olykor titokban megbújva és szégyenkezve, de ezeket a lapokat forgatják.

Szellemi kielés ez a mai agyonszabályozott és rendszerekbe foglalt, gátlásoktól övezett világban, az önállóságában, szabadságában

szorongatott individualista ember elmenekülése egy Max Brand író korlát és határnélküli tolla nyomán a szteppék amerikai végtelenségébe, ahol az egyéni bátorság és hősiesség, a legszemélyesebb kezdeményező erő a legfőbb büszkeség és emberérték. És megnyugtató igazolása ez a hősi kultusz híveinek, akik itt valódi, emberi hősök küzdelmeit és megpróbáltatásait követik nyomon végig a happy endig.

Anthony Adverse páratlan világsikere előtt gondolkodva kell megállnia az embernek. Hiszen nem lehet véletlen, hogy ez a különc, vakmerő, vállalkozó szellemű, hányatott életű ember úgy a szívébe lopta magát két világrész olvasóinak. Max Brand és a hozzá hasonló szerzők nyugtalanul csapongó írásritmusa itt emelkedett magasabbrendű művészi és költői alkotássá, a szó szoros értelmében vett irodalommal. Anthony Adverse bevonult az irodalomba és új színnel, ízzel, új szépséggel gazdagítja azt. A kalandorregény, a Till Eulenspiegel, Lazarillo de Tormesek elfajzott hobo-története most újra művészeté finomodik: hiszen korok őszinte és mélyről fakadó lelki igényeiből előbb vagy utóbb, de mindig művészet terem. Ilyen igénye, sóvárgása a mai embernek a vágy a szabad, merész, talán kalandos egyéniség után, akiben a gyakran terrorizált és nyáji tömegbe terelt, parancsuralmak kötöttsége közepett élő individualista a szabad és korlátlan embert, a hősi kultusz híve pedig a mindeneken és mindenkin diadalmaskodó Übermenschet ünnepli. Ezért lehetett és válhatott titkolt vagy bevallott ideállá az ilyen Anthony Adverse, aki annyira nem illik bele mai vagy polgárian poshadó és kicsinyesen szorongó, vagy agyonrendszabályozott és túlfűtött világunkba.

Egy kor, ha belenéz könyveibe, mintha saját lelke tükörképét látná. Ma az irodalom javarészből tágas, hatalmas arcképcsarnok, bőrből és vászonra kötött, betűkbe foglalt galériája régi ősöknek és hősöknek. Megnyugtatóan azonos és egyöntetű ez az érdeklődési irány, a felületesebb szemlélő aligha hinné, milyen két külön világ járja ezt a képcsarnokot, milyen más vágyak, álmok és indulatok élednek, ha valaki, író avagy olvasó, szembekerül volt korok felidézett és új életre bűvölt alakjaival. A múlt, a történelem mindig prizma, amelyen áttekintve a jövő színei és fényei bomlanak vászonra. De a prizmat forgatni is lehet, hogy új képet, más vetületet adjon, kinek-kinek szándéka, ízlése és hajlamai szerint. Mint ahogy talán a történelmet is módjában áll a gyarló embernek irányítani, alakítani és megteremteti, saját hajlama, vágya és igényei nyomán. Lehet, hogy ez módunkban áll.... Akkor most azon dől el Európánk legközelebbi jövőjének sorsa, vajjon kik lesznek többen és erősebbek e galéria látogatói között: azok-e, akik az ismerős arcképekben ősokeket, avagy akik hősöket keresnek és találnak.

NELLER MÁTYÁS